

پوهنتون سلام

دولت جمهوری اسلامی افغانستان

پوهنځی شریعات و قانون

وزارت تحصیلات عالی

پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

ریاست پوهنتون های خصوصی

معرضین در قرآن

و

مناقشه آنها

رساله ماستری

محصله: حسنی "زرشوی"

استاد رهنما: دوکتور محمد اسماعیل "الیب بلخی"

سال: ۱۳۹۵ ه ش

پوهنتون سلام

پوهنځی شریعات و قانون

پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

دولت جمهوری اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی.

ریاست پوهنتون های خصوصی

معرضین در قرآن

و

مناقشه آنها

رساله ماستری

محصله: حسنی "زرشوی"

استاد رهنما: دوکتور محمد اسماعیل "لییب بلخی"

سال: ۱۳۹۸ هـ ش

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دیارتمنت تفسیر و حدیث

بورده ماستری

تصدیق نامه

محترمه حسني بنت خير محمد ID: SH-MST-94-105 محصله دور اول تفسیر و حدیث که رساله ماستری خویش را زیر عنوان: معترضین در قرآن کریم و مناقشه آنها به روز ۱۳۹۸/۱۱/۱۳ تاریخ ۱۳۹۸/۱۱/۱۳ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس بررسی هیات تحکیم مستحق د ۹۰ (نمره په عدد) نود و نهمه (نمره په حروفو) گردید.

موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

نمبر	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	دکتور فصیح الله عبدالباقي	عضو هیات	
۲	استاد شکرالله مخلص	عضو هیات	
۳	دکتور محمد اسماعیل لیبیب بلخی	استاد رهنما و رئیس جلسه دفاع	

..... معاون علمی

..... امر بورده ماستری

چکیده

الله جل جلاله، هستی را آفریده و عبادت خالص و استسلام کامل را یگانه هدف آفرینش قرار داده است. برای تحقق همین هدف کتاب‌هایی نازل فرموده و پیامبرانی فرستاده و بدین وسیله حجت خود را بر خلق تمام نموده است. از آنجایی که اعتراض به حق، نقض آشکار این هدف بزرگ است؛ لذا قرآن کریم به برجسته سازی این پدیده ی شوم توجه زیادی نموده که در آشکار ساختن خطر بزرگ و عواقب ناگوار آن تجلی یافته است. قرآن کریم بر اسباب و عوامل اعتراض به حق که در عقب کسانی که به صفات زشتی چون تکبر، جهل و پیروی پدران و اجداد آلوده اند نهفته می‌باشد تمرکز نموده است. همچنان قرآن کریم از روش های این اعتراض کنندگان بر دین خدا و پیامبرانش مانند تمسخر و تکذیب و انواع پیشنهادها به زعم خودشان برای عاجز سازی پیامبران و دیگر روش‌های آنان بیم داده است و حکایات ایشان و مواقف شان را ذکر نموده تا از آن پند گرفته شود و دعوت پیامبران و رسولان علیهم الصلاة والسلام را برای شان و مجادله با ایشان با دلایل روشن که شبهه‌ها و اعتراضاتشان را آشکار می‌سازد بیان کرده است. قرآن کریم همه ی این اعتراضات و شبهات را به صورت کامل بیان نموده، چه آن شبهات و اعتراضات در ارتباط به عقیده باشد، مانند اعتراض بر ربوبیت الله تعالی یا الوهیت اش یا اعتراض بر رسولانش، و یا اعتراض بر وقوع قیامت و یا اعتراض بر تقدیر الله متعال. و یا آن اعتراضات و شبهات در ارتباط به احکام شرعی باشند، مانند اعتراض بر اوامر خداوند و زیاده روی در بی‌احترامی به حرمت او تعالی و ناخوشی از احکام اش در خصومت ها.

الله متعال در قرآن کریم، از لابلای بیان این کشمکش همیشگی میان حق و باطل بندگان را متوجه ساخته است که اعتراض‌ها و شبهه های کفار و گمراهان در درازنای تاریخ و تفاوت ملت ها و اقوام تغییر نمی کند، اعتراض های ملحدان و شکاکان در این روزها نیز دقیقا همان اعتراض‌ها و شبهه هایی اند که گذشتگان ایشان وارد نموده بودند، مگر الله جل جلاله کامل کننده ی نور خود است، و همه شتایش‌ها ویژه ی او تعالی که پروردگار عالمیان است می‌باشد.

فهرست عناوین

صفحه	عنوان
ث	شکر و سپاس
ج	چکیده
۱	مقدمه
۳	اهمیت موضوع
۳	سوالهای اصلی تحقیق
۳	مشکلات تحقیق
۴	اسباب اختیار موضوع
۴	مواد و روش تحقیق
۶	روش و برنامه ریزی
مباحث مقدماتی و مفهوم شناسی	
۱۰	مبحث اول: تعریف اعتراض
۱۱	مبحث دوم: ناپسندی اعتراض بر الله متعال و شناخت معارضین
۱۲	مطلب اول: گمراهی و بدبختی
۱۳	مطلب دوم: ذلت و حقارت در دنیا و آخرت
۱۵	مطلب سوم: عذاب الله متعال به اشخاص معترض
۱۶	مطلب چهارم: تناقض و اضطراب
فصل اول: اعتراض بالای الله متعال، اسباب و اسالیب آن	
۱۹	مبحث اول: اسباب اعتراض بر الله متعال
۱۹	مطلب اول: استکبار
۱۹	موضوع اول: تعریف استکبار (کبر)
۲۱	موضوع دوم: انواع استکبار
۲۲	موضوع سوم: استکبار یکی از اسباب اعتراض به حق
۲۳	مطلب دوم: جهل
۲۳	موضوع اول: تعریف جهل
۲۴	موضوع دوم: انواع جهل
۲۴	موضوع سوم: جهل سبب اعتراض بر خدای تعالی است
۲۶	مطلب سوم: پیروی از پدران و بزرگان
۲۷	مبحث دوم: اسالیب اعتراضات کفار در قرآن کریم
۲۸	مطلب اول: جدال

۲۸	.....	موضوع اول: تعریف جدال
۲۸	.....	موضوع دوم: حکم جدال
۲۹	.....	موضوع سوم: اعتراض به گونه جدال
۳۱	.....	مطلب دوم: استهزاء
۳۱	.....	موضوع اول: تعریف استهزاء و بیان عواقب آن
۳۳	.....	موضوع دوم: استهزاء طریقه و روش همه اعتراض کنندگان بر حق
۳۴	.....	مطلب سوم: تکذیب
۳۴	.....	موضوع اول: تعریف تکذیب
۳۴	.....	موضوع دوم: خطر تکذیب
۳۵	.....	موضوع سوم: تکذیب از زشت ترین روش‌ها در اعتراض به حق است
۳۶	.....	مطلب چهارم: اقتراح (پیشنهاد)
۳۶	.....	موضوع اول: تعریف اقتراح
۳۷	.....	موضوع دوم: کثرت اعتراض‌ها به این روش (پیشنهاد نمودن)
		فصل دوم: افراد و طوائف معترض در قرآن
۴۲	.....	مبحث اول: ایلیس لعین
۴۲	.....	مطلب اول: تعریف ایلیس لعین
۴۳	.....	مطلب دوم: ایلیس لعین نخستین اعتراض کننده
۴۵	.....	مبحث دوم: منکران ربوبیت الله تعالی
۴۶	.....	مطلب اول: نمرود
۴۶	.....	موضوع اول: معرفی نمرود
۴۷	.....	موضوع دوم: ذکر قصه نمرود ظالم و اعتراض او بر ربوبیت الله تعالی
۵۰	.....	مطلب دوم: فرعون ستمگر
۵۰	.....	موضوع اول: شناسایی فرعون
۵۰	.....	موضوع دوم: انکار فرعون و اعتراض او بر ربوبیت الله تعالی
۵۶	.....	مبحث سوم: مشرکین از امت‌های گذشته
۵۷	.....	مطلب اول: شرک در الوهیت

.....	مطلب دوم: شباهت اعتراضات مشرکین در طول تاریخ	۵۸
.....	مبحث چهارم: امت‌های مشرک اعتراض‌کننده در قرآن	۶۰
.....	مطلب اول: قوم نوح علیه‌السلام	۶۰
.....	مطلب دوم: عاد قوم هود علیه‌السلام	۶۳
.....	مطلب سوم: ثمود قوم صالح علیه‌السلام	۶۸
.....	مطلب چهارم: قوم ابراهیم علیه‌السلام	۷۲
.....	مطلب پنجم: قوم لوط علیه‌السلام (المؤتفکات)	۷۶
.....	مطلب ششم: مدین، قوم شعیب علیه‌السلام	۷۹
.....	مطلب هفتم: مردم قریه	۸۳
.....	مطلب هشتم: اهل کتاب	۸۴
.....	موضوع اول: تعریف یهود	۸۵
.....	موضوع دوم: کثرت اعتراضات یهود	۸۶
.....	مبحث پنجم: اعتراض‌کنندگان از کافران امت محمد رسول‌الله صلی‌الله‌علیه‌وسلم	۹۴
.....	مطلب اول: مشرکین	۹۴
.....	موضوع اول: اعتراض بر کتاب نازل شده بالای پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وسلم	۹۶
.....	موضوع دوم: کاهن و جادوگر خطاب کردن رسول‌الله صلی‌الله‌علیه‌وسلم	۹۷
.....	موضوع سوم: اعتراض به اینکه چرا قرآن به محمد (صلی‌الله‌علیه‌وسلم) نازل گردید نه فردی دیگر	۹۸
.....	موضوع چهارم: اعتراض به اینکه چرا پیروان محمد (صلی‌الله‌علیه‌وسلم) از طبقه ضعیف جامعه است	۹۹
.....	موضوع پنجم: اعتراض به برپایی قیامت و زنده شدن بعد از مرگ	۱۰۰
.....	مطلب دوم: منافقین	۱۰۱
.....	موضوع اول: تعریف نفاق و منافقین	۱۰۱
.....	موضوع دوم: اقسام نفاق	۱۰۲
.....	موضوع سوم: اعتراضات منافقین	۱۰۳

فصل سوم: انواع اعتراضات کفار در قرآن کریم و جواب آنها

- ۱۱۰ ..... مبحث اول: جواب اعتراض بر الله متعال در ربوبیت و الوهیتش
- ۱۱۰ ..... مطلب اول: اعتراض بر ربوبیت باری تعالی و رد این اعتراض و شبهه
- ۱۱۲ ..... موضوع اول: دلایل قرآن کریم بر اصل ربوبیت
- ۱۲۴ ..... مطلب دوم: اعتراض بالای الوهیت الله تعالی
- ۱۲۴ ..... موضوع اول: اعتراضاتی که مشرکین بالای توحید الوهیت وارد نموده اند
- ۱۲۷ ..... موضوع دوم: پاسخهای قرآن کریم بالای اعتراضات مشرکین بر توحید الوهیت
- ۱۳۵ ..... مبحث دوم: اعتراض بالای پیامبران الله تعالی و جواب آن
- ۱۳۷ ..... مطلب اول: انواع اعتراضات کفار بالای پیامبران الله تعالی
- ۱۳۷ ..... موضوع اول: اعتراض به بشر بودن پیامبران علیهم السلام
- ۱۴۰ ..... موضوع دوم: اعتراض به انتخاب و اختیار کردن این پیامبران از جانب الله متعال نه غیر آنان
- ۱۴۱ ..... موضوع سوم: اعتراض با اینکه پیامبران در پی مقام و منصب اند
- ۱۴۲ ..... موضوع چهارم: جواب اعتراض بالای پیامبران که چرا متبعین آنها ضعفا می باشد
- ۱۴۴ ..... مطلب دوم: جواب قرآن کریم بر رد اعتراضات کفار بر پیامبران الله تعالی
- ۱۴۵ ..... موضوع اول: رسولان بشری استند که الله متعال آنها را برای حمل نبوت آماده ساخته است
- ۱۴۸ ..... موضوع دوم: پیامبران پاکترین خلق و زاهدترین مردم در دنیا اند
- ۱۴۹ ..... موضوع سوم: بیشتر ضعیفان اند که پیامبران را قبول کرده اند
- ۱۵۱ ..... مبحث سوم: اعتراض به شرع الله تعالی و احکام او
- ۱۵۲ ..... مطلب اول: اسباب و وسایل اعتراض
- ۱۵۳ ..... موضوع اول: اعتراض به احکام الله متعال از روی دشمنی و مخالفت اوامر الله تعالی
- ۱۵۴ ..... موضوع دوم: اعتراض به احکام الله با مخالفت به حرمت الله
- ۱۵۹ ..... موضوع سوم: اعتراض کفار بالای تحاکم (حکم قرار دادن) شرع الله تعالی
- ۱۶۰ ..... مطلب دوم: جواب قرآن کریم به معترضین بالای احکام الله متعال
- ۱۶۱ ..... موضوع اول: حکم تنها شایسته الله وحده می باشد
- ۱۶۴ ..... موضوع دوم: شریعت و احکام الله تعالی کامل و شامل می باشد
- ۱۶۶ ..... مبحث چهارم: اعتراض به وقوع روز آخرت و جواب آن
- ۱۶۸ ..... مطلب اول: انکار کفار از وقوع بعثت
- ۱۷۱ ..... مطلب دوم: جواب قرآن کریم بر اعتراضات منکرین بعثت
- ۱۷۲ ..... موضوع اول: دلایل نقلی
- ۱۷۳ ..... موضوع دوم: دلایل عقلی و حسی
- ۱۷۷ ..... موضوع سوم: دلایل که به صفات الله تعالی متعلق است
- ۱۸۴ ..... مبحث پنجم: اعتراض به قدر و اقدار الله تعالی و جواب آن

۱۸۴	.....	مطلب اول:- تعریف قدر
۱۸۹	.....	مطلب دوم: اعتراض کفار بالای اقدار الله تعالی
۱۹۱	.....	موضوع اول: اعتراض به تقدیر الله متعال از جهت طعن نمودن به علم، مشیئت و خلق او
۱۹۵	.....	موضوع دوم: اعتراض به قضاء و قدر
۱۹۷	.....	مطلب سوم: جواب های قرآن کریم بر اعتراضات کفار در باب قضاء و قدر
۱۹۸	.....	موضوع اول: هر چیز بر اساس تقدیر و مشیئت الله متعال می باشد
۲۰۳	.....	خاتمه
۲۰۳	.....	نتایج بحث
۲۰۴	.....	سفارشات (توصیه ها)
فهارس		
۲۰۶	.....	فهرست آیات قرآن عظیم الشان
۲۲۵	.....	فهرست احادیث نبوی
۲۲۶	.....	فهرست اعلام
۲۲۷	.....	فهرست مصادر و مراجع
۲۳۰	.....	Abstract

خاتمه

در ختم این بحث اهم نتایج این موضوع طوری که الله برایم آسان کرده است را بیان کرده، و سپس بعض سفارشات که متعلق به این بحث باشد را تقدیم میکنم:

1. نتایج بحث:

- از لا بلای تتبع و استقراء، آیات متعلقه به بحث، ظاهر می شود که قرآن کریم به اعتراض ظاهر کفار توجه زیاد و اهمیت بزرگ داده است، طوری که آیات متعلق به این موضوع به ۱۷۰ میرسد و اغلب آن در سوره های مکی آمده است.

- در اثنا صحبت قرآن کریم از اعتراضات کفار یافتیم که الله متعال اسباب و دوافع این موقف زشت را ابراز نموده، که در آن همه را دعوت به عبرت، احتیاط و حذر از این راه می نماید که سبب هلاکت دنیا و آخرت آنان می شود.

- به نسبت طوائف که این اعتراض از آنها در قرآن کریم ذکر شده است ظاهر می شود که آنان به سه نوع می باشند: ملاحظه که منکر ربوبیت الله تعالی اند، مشرکین و منافقین، و قوم های که این اعتراض از آنها ظاهر شده است آنها: قوم نوح، عاد، ثمود، قوم ابراهیم و موفکات: قوم لوط، مدین، اصحاب القریه، اهل کتاب، و عرب که پیشوای همه اینها ابلیس اللعین است که این ترکه شوم را برای ایشان به میراث مانده است.

- آن چیزیکه در جستجو کردن اعتراضات این اقوام، به نظر میخورد این است که یهودی ها حصه بزرگ این امر را تشکیل میدهند، و این بخاطر تلاش عیب جویی، عناد و جرئت آنها در مقابل الله تعالی می باشد.

- نظر به اعتراضات کفار در قرآن کریم معلوم می شود که آنها تنها در مسائل متعلق به اعتقادات و اصول ایمان اکتفا نمی کردند، بلکه اعتراضات آنان شامل احکام عملی مانند: اعتراض کردن به حرمت سود و تحریم خود مرده و غیره نیز می باشد.

- از نتایج مهمه که در خلال این بحث آشکار شده است این است، که قرآن کریم هیچ یک از شبه های وارده کفار را بی جواب نگذاشته اگر چه آن شبه بی اساس و بی ارزش هم بوده باشد، این بخاطر اظهار حق بوده تا اینکه پس از پیامبران نزد مردم بالای الله متعال حجت ی موجود نباشد.

سفارشات (توصیه ها):

در پایان بحث اینک برخی از سفارشات که در نظر بنده مهم و ارزنده جلوه می کنند به خاطر مفید و مهم بودن و به خاطر هر چه استفاده بیشتر و خوبتر از کتاب الله متعال به شکل مراجع مربوط تقدیم میدارم.

- پوهنچی های شرعیات در برنامه های ماستری و بحث های ماستری و تحقیقی در رساله های محصلین اهتمام زیاد به کتاب الله تعالی، از حیث تدبیر، فهم و تحقیقات در عرصه های مختلف که به این کتاب تعلق داشته باشد نمایند، زیرا ظاهر کردن گنجینه های قرآن و ذخائر آن همواره ضروری است، و چرا نباشد در حالیکه این کتاب، کتاب ی است که نه گوش از شنیدن آن خسته می شود، نه عجائب اش ختم و نه هم فوائد اش محدود و منحصر می گردد.

- در عصر موجود که اسلام با جنگ های مهلک به ضد مقدسات اش - باوجود بیداری امت اسلامی و رجوع اش به دین و عقیده خویش - مواجه است، و حملات زشت و ناپسندی از اعتراضات به زبانها و قلم های ملحدین و مستشرقین، بر ساحت اسلام و قرآن نوشته و نشر و پخش میگردد، بنابراین واقعیت، بر وزارت حج و اوقاف لازم است تا در برابر این حملات زشت بی تفاوت ننشسته با استفاده از علما و طلاب که از دانش و بینش اسلامی برخوردار بوده باشند از طریق مساجد و منابر به رد این شبهات و

اعتراضات پردازد، و هم ریاست تحقیقات علمی و فرهنگی در وزارت را مکلف به نوشتن و تحقیق درین مجال نماید.

- همچنین بر علماء و دانشمندان اسلامی لازم است تا در برابر حملات الحاد و زندقه که در ایراد شبهاات و شکوک در ثوابت اسلامی و طعنه زدن در رموز آن دست به کار اند، خاموش نبوده و با نوشتن رساله ها و تألیف کتابها و ایراد بیانیه ها و خطابه ها در هر جا فعال گردیده، جوابهای دندان شکن و با بحثهای فناعت بخش به در خور جوانان مسلمان و عامه مردم قرار دهند که تا همه بتوانند از حریم دین شان دفاع نمایند.

در پایان، از الله متعال استدعا مینمایم تا بنده را از جمله اهل و خاصه گان قرآن و از کسانی که بخدمت این کتاب بزرگ توفیق می یابد بگرداند، بدون شک که الله متعال ولی و توانا به آن می باشد.

این چیزی است که ایراد، آماده کردن و ترتیب آن به کمک الله تعالی برایم میسر شد، اگر در این امر صواب و نیکوی مشاهده گردید از جانب الله سبحانه و تعالی است و اگر لغزش و خطای باشد از جانب من و شیطان می باشد، استغفر الله من کل ذنب انه هو الغفور الرحیم، و صلی الله علی نبیه محمد و علی آله و صحبه وسلم.

فهرست مصادر

1. القرآن المجيد
2. احمد بن عبد الرحيم ، فتح الرحمن بترجمة القرآن ، (سایت كتابخانه عقیده: ۱۳۹۴ش)
3. إبراهيم مصطفى، أحمد الزيات، حامد عبدالقادر و محمد النجار، المعجم الوسيط، تحقيق: مجمع اللغة العربية، (ناشر: دار الدعوة).
4. ابن ابى العز، صدر الدين محمد بن علاء الدين الدمشقى، شرح العقيدة الطحاوية، تحقيق أحمد شاکر، ط ۱، (طبع: وزارة الشؤون الإسلامية و الأوقاف و الدعوة و الإرشاد).
5. الألبانى، محمد ناصر الدين، صحيح و ضعيف الجامع الصغير، (طبع: بيروت المكتب الإسلامية).
6. الألبانى، محمد ناصر الدين، سلسلة الاحاديث الصحيحة، (طبع: الرياض مكتبة المعارف).
7. ابن تيمية، تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبدالحليم، مجموع الفتاوى، تحقيق: أنور الباز و عامر الجزار، (طبع: دار الوفاء، ۱۴۲۶هـ).
8. ابن حجر، أحمد بن على أبو الفضل العسقلانى الشافعي، فتح البارى شرح صحيح البخاري، (طبع: بيروت، دار المعرفة ۱۹۹۷م).
9. ابن رجب، أبو الفرج عبدالرحمن بن أحمد، جامع العلوم و الحكم، (طبع: بيروت، دار المعرفة، ۱۴۰۸هـ).
10. ابن عاشور، محمدطاهر، التحرير و التنوير، الطبعة التونسية، (تونس، دار سحنون).
11. ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن زكري، معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبدالسلام محمد هارون، (بيروت، دار الفكر).
12. ابن قيم الجوزية، شفاء العليل فى مسائل القضاء و القدر و الحكمة و التعليل، تحقيق: مصطفى أبو النصر الشلبي، (جدة، مكتبة السوادي، ۱۴۱۲هـ).
13. ابن قيم الجوزية، محمد بن أبى بكر بن أبو عبدالله، هداية الحيارى فى أجوبة اليهود و النصارى، (المدينة النبوية، الجامعة الإسلامية).
14. ابن قيم الجوزية، محمد بن أبى بكر بن أيوب شمس الدين، زاد المعاد فى هدي خير العباد، (بيروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۵هـ).
15. ابن قيم الجوزية، محمد بن أبى بكر، أبو عبدالله الزرعى، الصواعق المرسله على الجهمية و المعطلة، تحقيق: د. علي بن محمد الدخيل الله، (الرياض: دار العاصمة، ۱۴۱۸هـ).

16. ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل الدمشقي، البداية و النهاية، تحقيق: علي شيري، (دار إحياء التراث العربي، ١٩٨٨م).
17. ابن منظور، محمد بن مكرم الإفريقي المصري، لسان العرب، (بيروت: دار صادر).
18. ابن نجيم، زين العابدين بن إبراهيم، الأشباه و النظائر، (بيروت دار الكتب العلمية، ١٤٠٠هـ).
19. أبو الشيخ، عبدالله بن محمد بن جعفر الأصبهاني، كتاب العظة، تحقيق: رضاء الله بن محمد أدريس المباركفوري، (طبع: الرياض، دار العاصمة: ١٩٩٨م).
20. أبو داود، سليمان بن الأشعث السجستاني، كتاب السنن، (طبع: بيروت، دار الكتاب العربي).
21. أبو عبيدة معمر بن المثنى التيمي البصري، مجاز القرآن، تحقيق: محمد فواد سزگين، (ناشر: مكتبة الخانجي، القاهرة، ١٣٨١هـ).
22. البخاري، محمد بن اسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه و سلم سننه و أيامه، تحقيق محمد بن زهير بن ناصر، (طبع: دار طوق النجاة، ١٤٢٢هـ).
23. البيضاوي، ناصر الدين عبدالله بن عمر محمد الشيرازي، (طبع: بيروت، دار الكتب العلمية: ٢٠٠١م).
24. الترمذي، محمد بن عيسى السلمي، كتاب الجامع، تحقيق: أحمد شاكر، (طبع: بيروت، دار إحياء التراث العربي).
25. الجاحظ، ابو عثمان عمرو بن بحر، البيان و التبیین، تحقيق: عبدالسلام هارون، (طبع: القاهرة، مكتوب الخانجي، ١٩٩٨م).
26. احمد ابن حنبل، الإمام أحمد، المسند، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، (طبع: مؤسسة الرسالة، ١٤٢٠هـ).
27. الجرجاني، علي بن محمد بن علي، التعريفات، تحقيق: إبراهيم الأبياري، (طبع: بيروت: دار الكتاب العربي).
28. الحصري، إبراهيم بن علي، زهر الآداب و ثمر الألباب، تحقيق: د. يوسف الطويل، (طبع: بيروت، دار الكتب العلمية ١٩٩٧م).
29. الحكمي، حافظ بن أحمد بن علي، معارج القبول بشرح سلم الوصول، تحقيق: عمر بن محمود أبو عمر، (طبع: الدمام، دار ابن القيم، ١٤١٠هـ).
30. الراغب، أبو القاسم الحسين بن محمد الأصفهاني، مفردات ألفاظ القرآن، تحقيق مصطفى العدوي، (طبع: القاهرة، مكتبة فياض).

31. الراغب، أبو القاسم الحسين بمحمد الأصفهاني، محاضرات الأدباء و محاورات البلغاء، (طبع: بيروت مكتبة الحياة).
32. الريشهري، محمد درون پرور، موسوعة العقائد الاسلامية فى الكتاب و السنة، (قم: دار الحديث، ۱۳۸۶).
33. رضا، محمد رشيد، تفسير القرآن الحكيم (تفسير المنار)
34. الزحيلي، وهبة بن مصطفى، التفسير الوسيط، (طبع: دمشق، دار الفكر، ۵۱۴۲۲هـ).
35. السعدي، عبدالرحمن بن ناصر، تيسير الكريم الرحمن فى تفسير كلام المنان، تحقيق: عبدالرحمن بن معلا اللويحق، (طبع: الرياض، مؤسسة الرسالة).
36. الشنقيطى، محمد الأمين بن محمد المختار بن عبدالقادر الجكني، أضواء البيان فى إيضاح القرآن بالقرآن، (طبع: بيروت، دار الفكر)
37. الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير، جامع البيان فى تأويل القرآن، تحقيق: أحمد محمد شاکر (الرياض، مؤسسة الرسالة).
38. العيثمين، محمد بن صالح، القول المفيد على كتاب التوحيد، (الرياض، دار العاصمة).
39. الغزالي، محمد بن محمد ي أبو حامد، إحياء علوم الدين، (بيروت دار المعرفة ۵۱۴۱۵هـ).
40. الفيروز آبادي، محمد بن يعقوب مجد الدين الشيرازي، القاموس المحيط، (مطبعة الأميرية ۵۱۴۰۱هـ).
41. الفيومي، أحمد بن محمد بن على المقري، المصباح المنير، (بيروت، المكتبة العلمية).
42. المراغي، أحمد مصطفى، تفسير الشيخ المراغي، (مصر، مكتبة مصطفى البابي الحلبي).
43. النووي، أبو زكريا يحيى بن شرف بن مري، المنهاج شرح صحيح مسلم، (بيروت، دار إحياء التراث العربي، ۵۱۴۱۵هـ).
44. عبدالله بن عباس، تنوير المقباس من تفسير ابن عباس، جمع: مجد الدين أبو طاهر محمد بن يعقوب الفيروز آبادي، (ناشر: دار الكتب العلمية، ۵۱۴۱۲هـ).
45. مجاهد بن جبر، ابو الحجاج المكي، تفسير مجاهد، تحقيق: عبدالرحمن الطاهر بن محمد السورتى، (طبع: اسلام آباد).
46. هراس، محمد خليل، شرح العقيدة الواسطية، تحقيق علوي بن عبدالقادر السقاف، (الرياض، دار الهجرة، ۱۹۹۵م).

بخاطر دسترسى به متن كامل اين تحقيق مراجعه شود به:

پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته

و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af